

Van-e orosz modell? Gazdasági útkeresés és modernizáció Oroszországban ¹

Deák András (MTA KRTK Világgazdasági Intézet)

Az orosz gazdaság 2008 óta felmutatott teljesítménye alapján egy stagnáló, leszakadó ország képe bontakozik ki. A válság óta az éves átlagos növekedés mértéke alig haladta meg az 1%-ot, annak ellenére, hogy a világgazdasági környezet viszonylag kedvező és a nyersanyagárak vonatkozásában sem alakult ki egy tartós dekonjunktúra. Mindez éles ellentétben áll Putyin első két elnöki ciklusával, amikor az éves átlagos növekedés 7% körül volt. Annak idején ezen robusztus teljesítmény alapján került Oroszország a perspektívikus BRIC csoportba (© J. O'Neill), azon országok közé, amelyektől a legnagyobb aggregált keresletnövekedést várták az elkövetkező évtizedekben. Ez a vízió ma már távoli, az elemzői konszenzus szerint is az orosz gazdaság strukturális problémákkal küszködik, amelyeknek köszönhetően aligha lesz érdemi felzárkózás.

Ez az értékelés már csak azért sem rendkívüli, mert az orosz elit maga is aggódik az orosz gazdaság helyzete miatt. Vlagyimir Putyin 2016-os, kvázi választási programadó beszédében olyan cselekvési terv kidolgozását kérte, amelynek végrehajtása révén a növekedés újra elérné a jelenleg 4% körüli világgazdasági átlagot. A felkérést követően élénk értelmiségi-szakértői programalkotás kezdődött. Azonban az elkészült javaslatok értékét jócskán csökkenti két tényező. Egyrészt az ideológiai szekértáborok elképzelései ugyan összeegyeztethetetlenek és ellentmondanak egymásnak, népszerűségük a vezető berkekben mégis nagyjából egyforma, kiegyensúlyozott (Voks Populi). A liberális Alekszej Kudrin, a keynesiánus-protekcionista Szergej Glazjev vagy Borisz Tyitov vállalkozóbarát elképzelései a gyakorlati végrehajtás során kioltanák egymást, hibridjük pedig nem feltétlenül működőképes. Másrészt a politikai vezetés semmilyen módon nem adta jelét, hogy a kampánycélok és az értelmiség „felesleges és veszedelmes” energiáinak lekötésén túlmenően bármilyen mértékben elköteleződne a reformok mellett. A reformok szükségességét illetően tehát növekvő egyetértés, azok tartalmát illetően viszont fokozódó tanácstalanság látszik úgy a szakértői, mint a legfelsőbb szinteken.

Ez nem meglepő, hiszen alapos a gyanú, hogy a gazdaság hosszútávú kibocsátásának maximalizálása, vagy némileg leegyszerűsítve a jóléti legitimáció nem a rendszer legfőbb célja. Eleve az orosz tulajdonosi viszonyok koncentráltsága, a vagyoni egyenlőtlenségek és az oligarchikus struktúrák megléte gyakran vezet olyan intézményi megoldásokhoz, ahol a döntéshozók és az általuk képviselt hatalmi csoportok kifizetéseinek maximalizálása élvez prioritást, jelentős jóléti veszteségeket okozva (© D. North). Ezen létező, de a hatalom által kevésbé koncipiált szerkezeti vonáson túlmenően további hátrányt okoznak a kormányzat alternatív legitimációs törekvései. Nem nehéz belátni, hogy egy kvázi-háborús konfliktusban való közvetlen részvétel, jelen esetben a Krim 2014-es orosz annektálása és a kelet-ukrajnai konfliktusban való jelenlét, komoly gazdasági hátrányokkal jár. Putyin környezete mégis vállalta a nyugati izolációt, a szankciós kockázatokat a nacionalista és nagyhatalmi külpolitikát támogató patrióta elektorátus megnyerése érdekében.

¹ http://www.vki.hu/news/news_1240.html

A versenyképesség növelésének további korlátját képezik a társadalom paternalista elvárásai, illetve a hatalom ezen igényeket kiszolgáló törekvései. A putyini rendszer ugyan több óvatos kísérletet is tett a szociális redistribúció rendszereinek átalakítására (2005-ös monetizáció), azonban a széleskörű ellenállás miatt rendre meghátrált. Így a kormányzat csak végső esetben nyúl a szociális rendszerekhez, mint ahogy az a jelenlegi nyugdíjkorhatár-emelés kapcsán is tapasztalható. Bár a most megemelendő korhatárt még a sztálini korszak elején fogadták el, potenciálisan a lakosság közel harmada részesülhetett annak bizonyos formáiban (36,7 millióan érték el a nyugdíjkorhatárt és közel 10 milliónyian részesültek korengedményes nyugdíjban) és a változó demográfiai trendek miatt közel egy évtizede nyilvánvaló volt annak szükségessége, az intézkedést csak megkésve és az általános megszorítási politika miatt, nem versenyképességi megfontolásokból hozták meg. Ugyanakkor a paternalizmus nem egyszerű elosztási kérdés Oroszországban. A „kevés támogatás sokaknak” rendszere érdemben csökkenti a munkaerőkínálatot, torzítja az adórendszert és jelentős szürkegazdaságot teremt a szociális transferek mentén. Mind az állami, mind a hazai vállalatokkal szembeni nyilvános elvárás a foglalkoztatottság fenntartása, a regionális politikák támogatása, a széles értelemben vett és az uralmi formák szintjén integrált társadalmi felelősségvállalás.

A legitimációs csatornák közötti konfliktusok értelemszerűen nem éleződtek ki ennyire a magas nyersanyagárak és a növekvő orosz szénhidrogénexport időszakában. Az orosz olaj- és gázbányászat jelentős modernizáción ment át a kései szovjet idők óta. Nem véletlen, hogy a 2001 és 2013 közé tehető „magas olajár-időszakban” Oroszország több, mint 200 millió olajtonna egyenértékkel tudta növelni a kivitelt. Így a meghétszereződő, 2013-ra éves szinten mintegy 300 milliárd USD-vel növekedő exportbevétel közel 40%-a nem az ár-, hanem a volumenhatás eredménye. Így érthető, hogy a stabilitásra a fő fenyegetést nem annyira az esetleges nemzetközi olajárvolatilitás, hanem az exportoffenzíva kimerülése és a szektorból származó járadék csökkenése jelenti. 2013 óta csak éves szinten 1%-kal nő az exportvolumen, kimerülőben vannak a jelenleg használt mezők és a helyettesítés csak magasabb önköltségű tartalékokból oldható meg. Mindez ha nem is az aggregált bevétel, de hosszabb távon a költségvetés számára befolyó járadékbevétel trendszerű csökkenését jelenti. Az olajpiaci érettség közvetett beismerése Moszkva csatlakozása és felajánlásának betartása az OPEC 2016-os termelészükkítésekor. Oroszország a folyamatosan növekvő szénhidrogén-kivitel mintegy 60 éves megatrendjének végéhez érkezett, ami véget vethet a fájdalommentes gazdasági növekedésnek is. Mindez még inkább kiélezi a reformkényszert és napirendre tűzi az kitermelő iparágakra alapozott útfüggőség megváltoztatását.

Milyen tehát a gazdasági reform politikai környezete, milyen az a kontextus, amelybe ezek a viták ágyazódnak? A kormányzat maga is aktív modernizációs retorikát alkalmaz, amely egyfelől a gazdaság diverzifikálását, a kitermelő ágazatok túlzott térnyerésének a munka- és tőkeintenzív termelési módokkal való ellensúlyozását hirdeti. Másfelől erőteljesen támogatja a modernizáció technológiai, műszaki formáit, kiváltképp amennyiben azon nem érintik a fennálló intézményi-társadalmi viszonyokat. Ugyanakkor minden eddig elért eredménye ellenére az elmúlt két évtized mérlege alapján ez a teljesítmény kevés. Ez nemcsak az alacsony növekedésen mutatkozik meg. Oroszországnak nagyon gyenge az innovációs teljesítménye, magas a korrupció szintje, a politikai kockázatoktól függetlenül hosszabb időtávon csökkenő trendet mutatnak a nemzetközi tőkeberuházások. Ugyanakkor eddig úgy tűnik, hogy ennél többet ez a politikai vezetés nem kíván tenni az ügy érdekében.

Nem valószínű, hogy a putyini elit ne törekedne érdemben az ország gazdasági felemelkedésére vagy ne érzékelné a lassulással járó veszélyeket. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a putyini döntéshozatal néhány tucat, javarészt a titkosszolgálatokból és magasabb civil hivatalokból érkezett

bürokratából áll. Ez a szűk, de múltja és szocializációja révén összeforrott csoport vezényelte le a jelicini öröklést, küzdött meg a kor uralkodó osztályával, az oligarchákkal, konszolidálta az uralmi formákat és az országot. Ez az elit, társadalmi státusza, szocializációja és munkaethosza révén egy kiegyensúlyozott társadalmi közegben aligha kezdett volna politizálni. Igazából nem forradalmárok: nem képviselnek radikális eszméket, végtelenen pragmatikusak és haszonelvűek és formai értelemben ők maradtak legtovább lojálisak a hanyatló jelicini rendszerhez. Számukra az ország válsága, a szuverenitására leselkedő veszélyek, a korábbi nagyság degradálódása jelentette azt az élményt, aminek révén politikai cselekvésre szánták rá magukat. E tekintetben sok vonatkozásban hasonlítanak a japán Meidzsi-korszak reformereire vagy Kemal Atatürk vezette török modernizátorokra (© E.K. Trimberger).

A modernizáció bürokratikus volta azonban három okból is csökkenti annak hatékonyságát. Egyfelől ebben az értelmezésben a gazdasági fejlődés nem önmagában fontos, sokkal inkább csak mint a szuverenitás megőrzésének egyik fontos eszköze. Ez eleve kizárja a multinacionális tőkének jutott stratégiai pozíciókat. Akárcsak a japán vagy török modernizációknál, Oroszországban is bár jelen van a külföldi tőke, nem is elhanyagolható annak aránya, de mégsem rendszerképző. A gazdaság gerincét állami és hazai magántulajdonban lévő vállalatok adják. Az *upgrading*-re alapozott „dependent market economy” fejlődési út helyett ezek a modernizációs pályák inkább a „state-led market economy” utat választják (© A. Nölke). Ellentétben a kelet-közép-európai országokkal, nem áldozzák fel szuverenitásuk egy részét az intézményi integrációért, a befektetőknek adott garanciákért, a felzárkózást a szűken vett hazai bázison kísérik meg.

Másrészt a politikai hatalom elszigetelt. Nem osztálybázisú, egy szűkebb bürokratikus testület képviseli, amelynek a hatalma fenntartása vagy a programja végrehajtása érdekében ad hoc koalíciókat kell kötnie. Ez a kemalista Törökországban a vidéki, konzervatív földesúri csoportokkal való szövetségben manifesztálódott, ami hosszabb távon kompromittálta a modernizációs reformokat, míg Japánban a hatalom fokozatos elszigetelődésében és az ország militarizálódásában jelentkezett. Oroszországban Putyin magas népszerűsége egy ideig sakkbán tartotta az elit bizonyos csoportjait, de ennek kimerülése után, a 2010-es évek eleje óta a hatalom elnyomó jellege erősödött és külpolitikában mutatott voluntarizmusa nőtt. Egy gazdasági reformprogramnak feltehetően ki kellene jelölnie azt a társadalmi bázist, amellyel Putyin hosszabb távon is meg akarja osztani a hatalmát. Ez messze átnyúlik a gazdaságot a politikától elválasztó határon.

Végezetül, ellentétben a 19. század Japánjával vagy a kemalista Törökországgal, Oroszország már átesett a tradicionális társadalmakat követő modernizáción. Előbbiek kései feudális-korai polgárosodó bázisról indultak, ahol széles paraszti tömegeket lehetett mobilizálni, a belső tőkefelhalmozás mellett kellett iparosítani kedvező demográfiai trendek mellett egy nagyhatalmi/imperialista nemzetközi közegben. Nem alábecsülve ezen modernizációk kihívásait, ezen fejlődési lépcsőfokok megtétele viszonylag rendszersemleges. Ugyan kell hozzá egy, a tradicionális társadalmi kötöttségektől mentes erős központi hatalom és viszonylagos külpolitikai mozgástér, a felszabaduló társadalmi energiák miatt a legkülönbébb politikai struktúrák képesek azt generálni. A Szovjetunió parancsuralmi gazdasága a totális terror, népiirtás és a 2. világháború sokkja ellenére volt képes nagyon komoly fejlődésre. Ugyanakkor a mostani Oroszország aligha *underdeveloped*, sokkal inkább *misdeveloped* (© Inotai András), egy megakadt, némileg zsákutcás pálya végén álló, de már iparosodott, közepes jövedelmű ország. Japán az 1930-as években vagy a kemalista Törökország az 1960-70-es években, hasonló fejlődési fázisokban nem tudtak úrrá lenni a rendszer belső ellentmondásain, ami végül megakasztották az addigi modernizáció folyamatait.

Ugyanígy a mai Oroszországban, kétséges, hogy egy ilyen uralmi forma és berendezkedés a társadalom konszolidációján túlmenően milyen gazdasági sikereket tud felmutatni hosszabb távon.

